

האם אתה מאמין באלוהים?

השאלה הזאת, שהיא לכאורה הפשוטה שבשאלות, היא למעשה נטולת תשובה כמעט. אני עצמי אהסס מאוד להשיב עליה, אלא אם כן אדע תחילה למה נתכוון השואל במילה אלוהים.

במשאל המוני, שנערך לפני שנים מספר, הצהירו 95 אחוז מן המשיבים שהם אמנם מאמינים באלוהים. אבל ערכה של האמונה שהתיימרו להחזיק בה הועמד עד מהרה בסימן שאלה, כאשר 39 אחוז בלבד מתוכם העידו על עצמם, שלהכרתם הדתית השפעה כלשהי על חייהם בתחום העסקי והמדיני.

אמונתם הדתית של אבותינו הקדמונים הטביעה את חותמה על כל תחום מתחומי חייהם. התשובות שנותנים בימינו לשאלה זו נטולות כל משמעות, אלא אם כן שונה – בשל האמונה – אורח חייהם של המצהירים על אמונתם באלוהים מאורח חייהם של אחרים. יהא זה אווילי להניח, שתוכן אמונתם של כל המגדירים עצמם כמאמינים באלוהים אחד הוא. במקרים מסוימים, ייתכנו חילוקי דעות בין מאמינים לבין עצמם לא פחות מאשר בינם לבין הכופרים באמונה. דבר זה מוזר, לכאורה, אך הוא יובן אל נכון אם נסתייע בדוגמאות אחדות.

המוסלמים מאמינים באלוהים. גם מחברה של מאמר זה מאמין בו. הביולוג הבריטי הנודע, יוליאן הקסלי, איננו מאמין באלוהים. אך ההנחה שבשל כך יש לשייך, כמסקנה מיידיית, את המוסלמים ואת המחבר לקטגוריה דתית אחת ואת הקסלי לקטגוריה אחרת, בטעות יסודה. שכן עובדה היא שבנקודות מסוימות בתחום הדתי, המחבר קרוב יותר לעמדתו של הקסלי מאשר לעמדתם של המוסלמים. לא די איפוא להבדיל בין המגדירים עצמם כמאמינים באלוהים לבין המכחישים אמונה בו. כה רבים ושונים הפירושים והמושגים על מהות האלוהים, עד כי בטרם נוכל לזהות בדיוק את עמדתו הדתית של אדם, עלינו לדעת למה הוא מתכוון באומרו "אלוהים". דבר זה אין בו כדי להפתיע את מי שהיהדות ותכניה נהירים לו, שכן מאז ומעולם היה באמונתנו מקום למושגים ולרעיונות שונים ומגוונים.

אילו רעיונות הם יהודיים מובהקים?

הבה נעמוד כאן לרגע לראות מה רחבים אופקיה של היהדות מבחינה זו. להלן שמונה משפטים המביעים השקפות שונות על האלוהים. בטרם נמשיך, ננסה למיננם לדעות שהן יהודיות לגיטימיות ולדעות המנוגדות לתורות המסורתיות של היהדות.

1. אלוהים הוא מקור האהבה, הנוהג בחסד בכל בריותיו.
1. אלוהים הוא מקור הצדק, המעניש אותנו על חטאינו.
2. אלוהים ברחמיו סולח לנו על מעשינו הרעים.
3. אלוהים לא יניח חטא ללא עונש.
4. אלוהים עונה לתפילותינו.
5. לתפילותינו אין כל השפעה על אלוהים.
6. ניתן לדעת את האלוהים ידיעה אינטימית.
7. אלוהים הוא מעבר להבנתו של אדם.

אילו מן המשפטים האלה מבטאים נאמנה את המסורת היהודית ואילו מהם אי-אפשר שייחשבו ל"יהודיים"?

עד מהרה נגלה שהעמדות שצינינו לעיל ניתנות למיון לזוגות של ניגודים או של משפטים שאינם מצטרפים, לכאורה, זה לזה. עם זאת, הרי כולם, בלי יוצא מן הכלל, הם אמת מבחינתה של היהדות. אין פירוש הדבר שכל יהודי בכל הדורות, או אפילו כל יהודי בימינו, יסכים עם כל אחד מהם. פירושו של דבר, שבכל תקופה מן התקופות היו יהודים אחדים שהיו מסכימים למשפט זה או אחר מן המשפטים האלה, וחשוב מכול: יש מקום ביהדות לכל אלה הנחלקים על אודותיהם. יתר על כן, אדם עשוי להסכים, בעת ובעונה אחת, לאחדים מן המשפטים האלה, למרות היותם מנוגדים זה לזה (כגון, שאלוהים הוא מקור האהבה וגם מקורו של הצדק, שהוא סולח לחטאינו אך גם אינו מניח חטא בלא עונש).

דבר זה עושה את היותו של אדם יהודי לעניין קשה יותר ונפלא יותר כאחד. קשה יותר, כיוון שאין לנו תפישה מסוימת רשמית אחת של מהות האלוהים שעל כולנו לקבלה; נפלא יותר, כיוון שכיחודים נתבעים אנו תמיד, בכל עת ובכל שעה, לחשיבה יוצרת משלנו, ולתפישת

אלוהים בצורה שתסייע בידינו לחיות חיים נעלים יותר.

ייחוס משמעויות רבות למילה 'אלוהים' במשך רוב התקופות בתולדות ישראל הוא אמת שאין לערער עליה. בימינו הוא אמת יותר משהיה אי פעם, שכן אנו חיים בתקופה שמתחולל בה מפנה עמוק בתפישתו של האדם את עצמו ואת היקום. כבר אמרו, שמעתה ניתן לצפות שהידע המדעי של האדם יוכפל בכל עשר או חמש-עשרה שנה.

נוכח גידול מהיר ודרמטי זה בידע האנושי, מילים רבות מקבלות משמעויות ופירושים חדשים. הדת איננה התחום היחיד שבו נכון דבר זה. במדע ציינה בעבר המילה 'אטום' את החלקיק הקטן ביותר שאינו ניתן לחלוקה נוספת. כיום אנו יודעים שהאטום ניתן לחלוקה לחלקיקים קטנים יותר. אבל דבר זה אינו מונע מאיתנו מלהשתמש במילה; אנו מוסיפים להשתמש בה, אבל במובנים חדשים. בדת כמו במדע, מילים כגון 'אלוהים' עוברות תהליך של הסתגלות לפירושים חדשים, הקשורים לפירושים הקודמים ועם זאת שונים מהם שינוי ניכר. יהודים, שברצונם להבין את קורות אמונתם, אינם יכולים להתנגד לתהליך התפתחות זה. הוא היה חלק מן היהדות מאז ומעולם.

לקח מן העבר

דוגמאות אפשר למצוא על נקלה. בספר שמות מתואר אלוהים כאיש מלחמה. ישעיהו, לעומת זאת, מצייר אותו כמי שחווה ומייחל ליום, שבו יכתתו בני אדם "חרבותיהם לאתים וחניתותיהם למזמרות". שתי הדעות מצויות במקרא, אלא שאין ספק שהראשונה מקורה בתקופה קדומה יותר, בעוד שהשנייה מצביעה על שינוי מעמיק בהתפתחות ההשקפה היהודית לגבי האלוהים. אין ספק בדבר, שכאשר העלו יהודים מסוימים בדורות קודמים את הרעיון שאלוהים שוחר שלום יותר מאשר מלחמה, התנגדו להם אחדים מבני דורם בטענה, שרעיון חדש וקיצוני זה הוא זר לרוח היהדות המקורית. אך ההיסטוריה פסקה, בצורה ברורה, אחרת.

בדומה לכך, אנו קוראים בספר שמות: "ועשו לי משכן ושכנתי בתוכם". והנה עד כמה נשתנתה תפישת האלוהים בימי שלמה, שאמר: "הנה השמים ושמי השמים לא יכלפוך, אף כי הבית הזה אשר בניתי" (מלכים א ח, כז).

ודוגמה נוספת: בספר ויקרא אנו מוצאים רשימה ארוכה של בעלי חיים, שאבותינו חשבו שאלוהים רוצה בהם כקורבנות, ואילו כעבור מספר מאות שנים אומר אלוהים בפי עמוס: "שנאתי מאסתי חגיכם, ולא אריח בעצרותיכם, כי אם תעלו לי עולות ומנחותיכם לא ארצה; ושלם מריאיכם לא אביט... ויגל כמים משפט וצדקה כנחל איתן" (עמוס ה, כא-כב, כד).

אין ספק איפוא שהיהדות נתנה תמיד מקום למחשבות רעננות על אלוהים, וכל דור היה רשאי לפרוץ אל מעבר לתפיסתם של דורות קודמים.

סייגים ותמרוקים

ואולם, תהיה זו שגיאה להניח שהיהדות איננה מגבילה את תחום המחשבה על אלוהים. איש לא יטען שהאמונה במשיחיותו של ישוע היא אמונה יהודית, או שהשילוש הוא תורה שאפשר לקבלה כתורה יהודית, או שניתן לכלול ביהדות את פולחן השמש.

מה חייב אדם להאמין על אודות אלוהים, כדי שתזכה אמונתו להיחשב לאמונה יהודית לגיטימית? את התשובה לשאלה זו עלינו לבקש במקרא. תקופת התנ"ך היא התקופה שבה תרם העם היהודי את שלוש תרומותיו הגדולות ביותר למחשבת האדם על אלוהים. גם בימינו, לאחר אלפי שנים, מגדירות שלוש תרומות אלה את מידת היותה של השקפה על אלוהים השקפה יהודית לגיטימית:

1. אלוהים הוא אחד: אחד במניינו ומיוחד במינו. פירושה של ייחודיות זו היא שאי-אפשר להשוות את אלוהים לשום ברייה או מציאות אחרת ביקום. אם אנו הוגים בו במושגים אנושיים איננו אלא משתמשים באנלוגיות, תוך ניסיון להבינו יותר מקרוב. אין אנו מתכוונים להסיק בכך שאלוהים דומה באיזו צורה שהיא לאדם.
2. אלוהים הוא רוחני, לא גשמי. ביהדות מגדירים 'רוחני' דבר מה שאיננו גשמי או שהוא מעל ומעבר לגשמיות (על-גשמי). הצד הרוחני של חיי האדם מקיף את חיפושיו אחרי האמת, היופי ומעל לכול אחרי הטוב המוסרי. אלוהים נחשב למציאות הרוחנית ביקום, ומציאות זו משתקפת בנטיותיו הרוחניות של האדם. היהדות עומדת על כך שאלוהים, אף כי ניתן להכירו באמצעות השלכות גשמיות אחדות של קיומו, הוא עצמו רוחניות טהורה. אי-אפשר לציירו או להמחישו בשום דמות גשמית, והוא לא יוכל גם להופיע אף פעם על פני האדמה כאדם גשמי, גבר או אישה.
3. אלוהים תובע התנהגות מוסרית מן המאמינים בו. היהדות, שלא כדתות רבות, מקדישה מאמצים מעטים בלבד לשאול מה עלינו לעשות ואיך עלינו לנהוג, אם אנו רוצים לעיין בטבעו של הבורא. היא קובעת שהוא קיים, וממהרת להוכיח את אמונתנו בו.

הנביא מיכה נתן ביטוי לעצם מהותה של היהדות כאשר אמר: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך". הוא לא המשיך לומר שיהודים נדרשים אנו להבין את אלוהים הבנה שלמה או להתבונן בטבעו או להגדיר בדיוק מה כוונתנו בדברנו על אודותיו. תחת זאת הוא אומר, בצורה יהודית טיפוסית: "... כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" (מיכה ו, ח).

כל עוד מגלה אמונתנו באלוהים התחשבות בשלוש הקטגוריות המתוארות לעיל, ראויה היא להיחשב להכרה דתית יהודית. בעניין זה מעניקה היהדות לדבקים בה מידה גדולה של חירות.

אחרי ככלות הכול

מה ההבדל אם אנו מאמינים באלוהים אם לא? אם אמונתנו אינה אלא עניין של מילים, אין באמת כל הבדל. אם אנו דבקים באמונתנו רק כמכשיר נוח להתחמקות מחובותינו האנושיות ולהטלת האחריות להן על אלוהים, ייתכן שמוטב יהיה, בסופו של דבר, שנחיה בלי אמונה. אך אם אנו מאמינים באלוהים אמונה פנימית עמוקה, המשפיעה על מחשבותינו ומעשינו, על רגשותינו כלפי עצמנו וכלפי היקום ועל התנהגותנו כתוצאה מרגשות אלה, עשויה האמונה להיות למציאות החשובה והמכרעת ביותר בחיינו. חכמינו הקדמונים תיארו פעם את אלוהים כמי שאומר על עמו ישראל "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו" (איכה רבה). הם לא נתכוונו לכך שאין זה חשוב להאמין בו, אלא שאם אדם מקפיד על דרך התנהגות אלוהית, יביאוהו המעשים שעשה בסופו של דבר בעצמם לידי אמונה באלוהים. היהדות הורתה תמיד שהאמונה כוחה יפה רק כשמצטרפת לה התנהגות מוסרית.

ייתכן שהדרך הטובה ביותר לדון באמונתו של אדם באלוהים היא לבחון את ההבדל בין התנהגותו של מאמין להתנהגותו הצפויה אלמלא האמין. אחד מגדולי ההוגים היהודים בימינו, מרדכי קפלן, נתן ביטוי קולע ליחסה של היהדות לנקודה זו באומרו: "...במידה שהדברים אמורים בדת היהודית, הרי אין הרבה הבדל בדבר כיצד אנו תופסים את האלוהים, כל עוד אנו מאמינים באלוהים כך, שהאמונה בו מחוללת שינויים עצומים בחיינו".

דרך האמונה הנכונה באלוהים עשויה לגרום לנו לפחות לדברים האלה:

לעזור לנו להבין את משמעות היקום והחיים.

להיות לנו אמצעי מגן מפני בדידות ויאוש, בהראותה לנו כיצד אנו קשורים לשאר היקום, ובשכנעה אותנו שחיינו ופעולותינו חשובים מאוד גם בממדים קוסמיים, היינו – שלחיינו ערך ותכלית מבחינתו של היקום.

לתת לנו את הטעמים החזקים ביותר לכך שאנו מצויים לנסות להיות חיים של מוסר, וזאת לא מפחד עונש או על מנת לקבל פרס, אלא משום שזאת היא הדרך הטובה ביותר לעזור לאלוהים להגשים את כוונותיו.

להראות לנו, שהתנהגות זו היא למעשה האמצעי הטוב ביותר להבטיח לנו אושר אישי. אנו יכולים להשיג עונג או שמחה לשעה גם בלי אמונה באלוהים, אך אושר לטווח ארוך אפשרי לרוב בני אדם רק אם הם חשים קשר קרוב ביותר לאלוהים וכאשר הם משתדלים להגשים את האפשרויות הנעלות ביותר שאלוהים חנן אותם בהן.

לעזור לנו לעמוד בפני הטרגדיות והמכאובים של החיים, בהראותה לנו שהיקום מטבעו הוא כזה, שעל אף אכזבותינו הזמניות עשויים תקוותינו ורעיונותינו להתגשם בסופו של דבר, ובשכנעה אותנו שגם החוויות העצובות ביותר של החיים יש בהן כדי לעזור להגשים את המטרות שלמען נולדנו.

לאפשר לנו להעריך את הקשר המיוחד שבין עם ישראל לבין המקור הרוחני של המציאות. לא די לו לעם ישראל – בישראל, בארצות הברית ובכל מקום אחר בעולם – להיות עם ככל העמים. לגבינו, הקיום צריך להיות אמצעי להגיע למטרה ולא המטרה עצמה. האנושות זקוקה ליהודים, כיוון שהיא זקוקה לקבוצה שלא תדע מנוח מניסיונה המיוחד לגלות בלא הרף, יותר ויותר, את עומק תוכן של החובות המוסריות שביקום.

האם חייב אדם להאמין באלוהים כדי שייחשב ליהודי? תשובתי שלילית, שהרי קיימים כמה וכמה ממדים של השתייכות יהודית. אדם יכול להרגיש עצמו קשור ושייך ליהודים אחרים מבחינה לאומית, תרבותית, לשונית, היסטורית או על פי גורל משותף, בקיצור – להיות יהודי מבלי להאמין באלוהים. ואולם, בעבר חשו רוב היהודים שאמונתם באלוהים היא מקור של כוח וגורם דוחף לחיים של צדק ויושר. יהודי המאמין באלוהים, ושאמונתו זו משפיעה על אופיו, הרי הוא שותף ביהדות במלוא המובן, וטובה מרובה צפויה לו מכך.

התפישות העמוקות לגבי משמעות החיים, מקומו של האדם ביקום וחובותינו המוסריות שהשיג עמנו, זכו כולן לקבל ביטוי נעלה ביותר בתורת היהדות על אלוהים. יהודי המבין זאת, המאמין באלוהים ומביע את אמונתו בהתנהגות מוסרית, בלימוד ובקיום מצוות, תוך הבנת משמעותן, מגשים את המשמעות המלאה והעשירה ביותר של היות-אדם-יהודי.

מה הבדל לנו, אם אנו מאמינים או אם אין אנו מאמינים באלוהים? – דומה הדבר למי שמתכוון להפליג למרחקים והוא עומד ושואל אם אפשר בכלל להגיע למחוז חפצו או שמא כל המאמץ הוא לשווא. הדבר דומה למי שמתכוון להוסיף חמש קומות לביתו, והוא עומד ושואל אם ישוואל אם יסודות הבית חזקים דיים כדי לשאתן. אלוהים הוא יסוד חיינו, ואמונתנו בו מקנה משמעות לכל מאמצינו.

כשאנו יוצאים מנקודת ראות זו, השאלה אם אני מאמין באלוהים אם לאו עשויה לקבל תשובה מעצם היותי פסימיסט או

אופטימיסט, מהרגשתי שחיי הם חסרי ערך או מהרגשתי שהחיים, ובעיקר חיי אדם, הם הרפתקה נהדרת, שניתנת בה לאדם הזכות לפעול תוך שיתוף עם אלוהים לכינונה של מלכותו על פני הארץ.